

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Güz/Autumn, 2025, 12 (2), 316-335

ERKEN İSLAM TARİHİNDE YÜZEYSEL İTTİFAKLAR:
BİRİNCİ EMEVÎ MUHASARASI (64/683), HÂRİCÎLER VE İBNÜ'Z-ZÜBEYR ÖRNEĞİ
Superficial Alliances In Early Islamic History:
The First Umayyad Siege (64/683), The Khârijites And The Example Of 'Abd Allâh Ibn Al-Zubayr

Yunus AKYÜREK

Doç. Dr., Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi Anabilim Dalı, yunusakyurek@comu.edu.tr, ORCID: [0000-0003-2050-9464](https://orcid.org/0000-0003-2050-9464).

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	01.09.2025
Kabul Tarihi / Accepted:	30.09.2025
Yayın Tarihi / Published:	31.12.2025
Cilt / Volume:	12
Sayı / Issue:	2
Sayfa/ Pages:	316-335

Atıf / Cite as: Akyürek, Yunus. "Erken İslam Tarihinde Yüzeysel İttifaklar: Birinci Emevî Muhasarası (64/683), Hâricîler ve İbnü'z-Zübeyr Örneği" (Superficial Alliances In Early Islamic History: The First Umayyad Siege (64/683), The Khârijites And The Example Of 'Abd Allâh Ibn Al-Zubayr). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 12/2 (2025), 316-335. Doi: 10.17859/pauifd.1775556.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD) 12 (2) 2025: 316-335

**ERKEN İSLAM TARİHİNDE YÜZEYSEL İTTİFAKLAR:
BİRİNCİ EMEVÎ MUHASARASI (64/683), HÂRİCÎLER VE İBNÜ'Z-ZÜBEYR
ÖRNEĞİ***

Yunus AKYÜREK**

Öz

Tarih, bazen zıt fikirli kişi ve kesimlerin yollarının kesiştiği durumlara sahne olmuştur. Bunlardan biri Mekke Halifesi Abdullah b. ez-Zübeyr (öl. 73/692) ile Hâricîler arasında, Emevîlerin Birinci Mekke Muhasarası sırasında (64/683) yaşanmıştır. Bu çalışma, mezkûr kuşatmada iş birliği yapan iki muhalif grubun, kuşatma boyunca niçin ortak bir tavır sergilediklerini konu edinmektedir. Hâricîlerin İbnü'z-Zübeyr ile yakınlaşmasının hangi noktada akamete uğradığının aydınlatılması ve hemen her dönemde muhalif grupların şartlar gereği birlikte hareket edebileceği gerçeğinin izhar edilmesi araştırmanın hedefleri arasında yer almaktadır. Nitel araştırma tekniği ile kaleme alınan çalışmada ağırlıklı olarak Basra ve Yemâme'den gelen Emevî karşıtı Hâricîlerin, İbnü'z-Zübeyr'e Kabe'yi korumak niyeti ve -muhtemelen- sahip olduğu söylem sebebiyle destek oldukları sonucuna varılmıştır. Arka planda ise yardım bahanesiyle Mekke'ye girip, daha sonra şehri ele geçirerek propagandalarını buradan etkili bir şekilde yürütmeyi hedefledikleri varsayılabilir. Zor durumda kalan Abdullah b. ez-Zübeyr'in ise onların yardıma gelmelerine sevindiği ve kendileriyle aynı görüşte olduğunu belirttiği kaynaklarda geçmektedir. Ancak araştırmada tarafların zorlayıcı şartlar gereği bu dayanışmayı gerçekleştirdikleri ortaya konulmuştur. Nitekim Hâricîler, Emevî tehlikesi atlatıldıktan sonra, İbnü'z-Zübeyr'in bilhassa Hz. Osman hakkındaki kanaatini öğrenmek istemişler; olumlu görüş belirtmesi üzerine de prensipleri gereği Mekke'yi terk etmişlerdir. Geldikleri yerlere dağılan Hâricîlerin bundan sonra fırkalara ayrıldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Abdullah b. ez-Zübeyr, Hâricîler, Emevîler, Birinci Mekke Muhasarası.

**Superficial Alliances In Early Islamic History:
The First Umayyad Siege (64/683), The Khârijites And The Example Of 'Abd
Allâh Ibn Al-Zubayr**

Abstract

History has sometimes witnessed situations where individuals and groups with opposing views have crossed paths. One of these occurred between the Caliph of Mecca, 'Abd Allâh b. al-Zubayr (d. 73/692), and the Khârijites, during the First Siege of Mecca by the Umayyads (64/683). This study focuses on why the two opposing groups that cooperated in the siege displayed a common stance throughout. Among its aims are to clarify the point at which the Khârijites' rapprochement with Ibn al-Zubayr ended and to show that, in almost every period, opposing groups may act together due to circumstances. Written using a qualitative research technique, the study concludes that the Khârijites opposing the Umayyads, mostly

* Yazar makalede *Etik Kurul İzni* gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir.

** Doç. Dr., Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi Anabilim Dalı, yunusakyurek@comu.edu.tr, ORCID: [0000-0003-2050-9464](https://orcid.org/0000-0003-2050-9464).

from Basra and Yamāma, supported Ibn al-Zubayr to protect the Ka'ba and likely because of his discourse. In the background, however, they appear to have aimed to enter Mecca under the pretext of assistance and ultimately seize the city to conduct their propaganda effectively. Sources indicate that the Caliph, in his difficult situation, welcomed their help and stated that he shared their view. Nevertheless, this cooperation occurred out of necessity. After the Umayyad threat subsided, the Khārijites inquired about Ibn al-Zubayr's opinion on 'Uthmān; upon receiving a favorable answer, they left Mecca according to their principles and later dispersed into factions.

Keywords: Islamic History, Caliph 'Abd Allāh b. al-Zubayr, Khārijites, Umayyads, First Siege of Mecca.

Structured Abstract

History sometimes involves complex and hard-to-explain events. What transpired between the Kharijites and the Caliph of Mecca, 'Abd Allāh b. al-Zubayr, during the First Siege of Mecca by the Umayyads precisely exemplifies this. This study addresses why the two dissenting groups that cooperated during that siege maintained a shared stance throughout. The Basran Kharijites—oppressed by the pressures of Basra and Kufa's governor, 'Ubayd Allāh b. Ziyād—after *shūrā* (consultation), resolved to go to Ibn al-Zubayr, who had rebelled against Yazīd I in Mecca; they decided that if he aligned with their views, they would support him, otherwise they would, within their capabilities, defend the Ka'ba and then act according to subsequent developments. The Kharijites from Yamāma, anticipating that the Umayyad army moving against Medina would next attack Mecca, set out to defend "God's Sanctuary and the Ka'ba" against them. Narratives indicate that these Basran and Yamāmi Kharijites, arriving with that goal, were aware of Ibn al-Zubayr's affinity toward 'Uthmān. Nevertheless, the reason why they allied with him against the Umayyads can be expressed as follows: Ibn al-Zubayr fought alongside his father, al-Zubayr b. al-'Awwām, at the Battle of the Camel against 'Alī, whom the Kharijites had declared apostate. He refused to pledge allegiance to Yazīd I and accepted the struggle. The Kharijites were being killed where they were captured by 'Ubayd Allāh b. Ziyād, governor of Basra and Kufa. Therefore, they urgently needed someone to seek refuge with, and at that moment, the most suitable person for that purpose was Ibn al-Zubayr. Likewise, Ibn al-Zubayr's idea that the caliph should be selected through *shūrā* must have been embraced by the Kharijites. The Kharijites perceived defending the Ka'ba as a religious duty and saw no objection to acting with Ibn al-Zubayr until the danger passed. His rallying cry, used until the death of Yazīd I, coincided with that employed by the Kharijites since the Battle of Šiffin. This appears to have left a favorable impression on them. When the Basran Kharijites reached Mecca, Ibn al-Zubayr assured them that he did not think differently from them and refrained from any remarks that might unsettle them. Likewise, during the siege he refrained from expressing an opinion about 'Uthmān, and the Kharijites did not ask him about this either. The study finds that 'Abd Allāh b. al-Zubayr unconditionally accepted the Kharijites into Mecca to secure their practical support, expressed that he shared their views, and saw no objection in fighting alongside them. It may be assumed that, at this point, he used general expressions toward the Kharijites. Apparently, he and the Kharijites deferred articulating their views on 'Uthmān due to mutual benefit. Although before the siege Ibn al-Zubayr, like the Kharijites, upheld the principle of choosing the caliph through *shūrā*, once the danger subsided, he began to receive allegiance from the people as caliph. The Kharijites deliberated whether to pledge allegiance to him or not and then asked him his opinion regarding 'Uthmān; when he expressed a positive view, they definitively severed ties with him and departed Mecca. It is evident from their statements prior to coming that the Kharijites intended to seize Mecca if their strength permitted. In conclusion, although these two groups held conflicting ideas, rhetoric, and actions, under extraordinary circumstances and based on justifications suitable to themselves and their interests, they entered a

superficial temporary alliance against their common enemy, the Umayyads; once the danger subsided, they returned to their foundational views and principles and parted company decisively. The arduous struggle Ibn al-Zubayr subsequently entered with the Kharijites corroborates this conclusion.

GİRİŞ

Tarih, bazen karmaşık ve izahı güç olayları ihtiva eder. Hâricîler ile Mekke Halifesi Abdullah b. ez-Zübeyr arasında, Emevîlerin Birinci Mekke Muhasarasında yaşananlar tam olarak böyle bir durumdur. Bu gibi hadisleri büyük oranda aydınlatabilmek ise akademik araştırmalarla mümkündür. Kendileri gibi düşünmeyen zümrelerle köklü sorunlar yaşayan ve bunu aşırı nefret, tekfir, düşmanlık ve silahlı mücadele boyutuna taşımakta tereddüt göstermeyen Hâricî kesimin, Hz. Osman'a olan muhabbet ve sadakatiyle bilinen Abdullah b. ez-Zübeyr ile yollarının kesişmesi ilk bakışta yadırganabilir. Araştırma, bu hususta bilinenlere ek olarak gündeme gelmeyen bazı malumatı akademiye kazandırma amacı taşımakta; zıt fikirli kişi ve grupların şartlar gereği kısa süreliğine de olsa ortak eylem sergilemek zorunda kalışları ilkesi üzerinden Hâricîlerin asıl gündemleri ile İbnü'z-Zübeyr'in yaşadığı zor durumun anlaşılmasına katkı sunmayı hedeflemektedir.

Çalışmaya pek çok temel İslâm Tarihi eseri kaynaklık etmiştir. Bunlardan İbn Sa'd'ın (öl. 230/845) *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, Hâlife b. Hayyât'ın (öl. 240/854) *Târîhu Hâlife b. Hayyât* ve Belâzurî'nin (öl. 279/892) *Ensâbü'l-esrâf* isimli eserlerinden olabildiğince istifade edildiği belirtilmelidir.

Abdullah b. ez-Zübeyr hakkında A. Vehbi Ecer,¹ İrfan Aycan,² Ali Dadan,³ Tahsin Koçyiğit⁴ ve Yılmaz Çelik'in⁵ makale ve kitap türü akademik çalışmaları dışında M. Salih Gündüz'ün yayımlanmamış doktora tezi⁶ bulunmaktadır. Bu çalışmalarda İbnü'z-Zübeyr'in hayatı, Hz. Osman'a olan yakınlığı, Hz. Ali'ye karşı Cemel Savaşı'nda yer alması, I. Yezîd'e beyat etmemesi, Emevîler tarafından Mekke'de kuşatılması, halifelik dönemi, kurduğu devletin mahiyeti ve son olarak Hâricîler ve Emevîlerle mücadelesi ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu araştırmayı mezkûr çalışmalardan farklı kılan ise Emevîlerin ilk Mekke muhasarasında İbnü'z-Zübeyr ile Hâricîler arasında yaşananların derinlemesine analiz edilmesi ve bu bağlamda belli neticelere ulaşılmış olmasıdır.

Birinci Mekke muhasarası sürecinde Abdullah b. ez-Zübeyr'in Hâricîlerle olan münasebetleriyle sınırlı tutulan makalede şu sorulara cevap aranacaktır: İbnü'z-Zübeyr'in Hulefâ-yi Râşidîn dönemi faaliyetleri nelerdir? Hz. Osman ile münasebetleri

¹ A. Vehbi Ecer, "Abdullah b. Zübeyr'in Halifeliği ve Kurduğu Devlet", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/10 (1998).

² İrfan Aycan, "Emevîler Döneminde Bir İktidar Mücadelesi Örneği: Abdullah b. Zübeyr (622-692)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2000).

³ Ali Dadan, *Hiz. Abdullah bin Zübeyr* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2020).

⁴ Tahsin Koçyiğit, *Abdullah b. Zübeyr Mücadelesi ve Kişiliği* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2023).

⁵ Yılmaz Çelik, "Siyasi Erdem Açısından Bir İktidar Mücadelesi Örneği: Abdullah b. Zübeyr", *Nisar* 6 (2025).

⁶ Mehmet Salih Gündüz, *Abdullah b. Zübeyr ve İslam Tarihindeki Yeri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2023).

hangi boyutta gerçekleşmiştir? Hz. Osman'a son derece bağlı olmasına ve kuşatılıp katledildiği günlerde kendinsine olabildiğince destek vermesine rağmen niçin Emevîlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır? Hâricîler, pek çok hususta görüş ayrılığı yaşadıkları İbnü'z-Zübeyr'e neden yardım etmişler, kuşatma sonunda ondan niçin ayrılmışlardır?

Makalede nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda, konu seçiminin ardından araştırma sorusu sorulmuş, eldeki veriler doğrultusunda çalışma tasarlanmış ve son olarak, doğruluğuna kanaat getirilen rivayetler analiz edilerek yorumlanmaya çalışılmıştır.

1. Kısa Biyografisi, I. Yezîd'in Hilafetine Kadar Faaliyetleri

Ebû Bekir Abdullah b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm b. Huveylid el-Esedî (öl. 73/692), Kureys'in Esed b. Abdiluzza boyuna mensuptur. Hz. Peygamber'in halası Safiyye'nin torunudur. Annesi Esmâ bnt. Ebî Bekir, babası Zübeyr b. el-Avvâm, dedesi ise Hz. Ebû Bekir'dir. O, muhacirlerden Medine'de doğan ilk bebektir (2/624). Doğumu İslâm toplumunda büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Annesi vakit kaybetmeden bebeğini Hz. Peygamber'e getirmiş, Allah Rasûlü hurmayla tahnîk yaptıktan sonra onun için bereket dilemiştir.⁷

Savaşçı bir kişiliğe sahip olan babası Zübeyr b. el-Avvâm'ın (öl. 36/656) onu kendisi gibi yetiştirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim, henüz on yaşında buluğ çağına yaklaşmış olan Abdullah'ı beraberinde Yermûk Savaşı'na götürmüş (15/636), yaşı sebebiyle iki kölesine emanet etmiş ve onu eşyaların yanında tutmalarını emretmiştir.⁸ Hz. Ömer'in meşhur

⁷ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâtî'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1421/2001), 6/473-474; Zübeyrî, *Nesebü Kureys*, thk. E. Lévi-Provençal (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif), 237; Halîfe b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1397/1977), 65; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, thk. Servet Ukkâse (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısırî, 1413/1992), 224; Ya'kübü, *Târîhu'l-Ya'kübü*, thk. Abdülemîr Mehnâ (Beyrut: Şeriketü'l-A'lemî, 1431/2010), 2/180; Muṭahhar b. Tâhir Maḳdisî, *el-Bed' ve't-târîh* (Port Said: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts), 6/13; Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek 'ale's-şahîḥayn*, thk. Mustafâ Abdülkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmî, 1411/1990), 3/631-632; İbn 'Abdilberr en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992), 3/905-906; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût (Dimaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 3/363-364; Şafedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed Arnâvut-Türkî Mustafa (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1420/2000), 17/91. Hâkim en-Nisâbûrî, onun Hz. Peygamber Medine'ye geldiği sene doğduğunu kaydeder. bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/634.

⁸ Muhammed b. İsmâîl Buḥârî, *el-Câmi'u's-şahîḥ*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), 5/76; Muhammed b. Cerîr Ṭaberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387/1967), 3/571; Ebû'l-Kâsım İbn 'Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Amr b. Garâme el-Amrî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 18/338; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1417/1997), 2/258; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fî târîhi'l-a'yân*, thk. Muhammed Berekât vd. (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemî, 1434/2013), 9/60; Ahmed b. Abdilvehhâb Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb*, thk. Muhammed Cabir Abdu'l-Ân el-Hînî (Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâ'ik el-Kavmî, 1423/2002), 19/124; Zehebî, *Siyer*, 3/364; Şafedî, *el-Vâfi*, 17/91.

Câbiye hutbesini yerinde dinlemiş,⁹ yenilgiyle sonuçlanan Köprü Savaşı (13/634) sonrası, Halife'nin Sâsânî cephesine göndermeyi planladığı ordunun sağ kanat komutanlığına getirilmiştir.¹⁰ Belâzürî'nin rivayetinden Abdullah'ın, babası ile birlikte Halife Ömer'in Amr b. el-Âs için Mısır'a gönderdiği takviye kuvvetler arasında da yer aldığı anlaşılmaktadır.¹¹

Hiz. Osman döneminde isminin sıklıkla geçtiği görülür. O, Halife'nin kızı Âişe ile evlenerek¹² kendisiyle akrabalık bağı kurmuştur. Yine bu periyotta pek çok savaşa iştirak ederek önemli vazifeler ifa etmiştir. Mısır Valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in ordusunda, Halife Osman'ın takviye birliği komutanı vasfıyla İfrîkiyye gazasına katılmış (Gazvetü'l-Abâdile), yapılan savaşta bölgenin genel valisi Gregorios'u öldürmeyi başarmıştır. Zafer müjdesini İbn Ebî Serh'in emriyle Halife Osman'a o iletmiştir (27/647).¹³

Kûfe Valisi Sa'îd b. el-Âs komutasında düzenlenen Taberistan ve Cürcân seferlerine katılmış, yapılan savaşlarda önemli kahramanlıklar sergilemiştir (29/650).¹⁴ Halife b. Hayyât'ın kaydına göre o, Basra Valisi Abdullah b. Âmir'in düzenlediği Fâris/İran seferine de katılmıştır. Bu bağlamda İbnü'z-Zübeyr, aralarında Hz. Ömer'in iki oğlunun (Abdullah ve Ubeydullah) da bulunduğu bir ordu ile Fâris topraklarından Cûr bölgesine sefere çıkmış; verilen mücadele sonunda bölge fethedilmiştir (30/651).¹⁵ Hakkındaki anlatılardan hareketle İbnü'z-Zübeyr'in, geniş İslam coğrafyasının pek çok yerinde, farklı vali ve komutanların emri altında cepheden cepheye koşan cesur ve savaşçı bir karaktere sahip olduğu söylenebilir.

Onun Kur'ân hakkında ihtisas sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Halife Osman, Hz. Ebû Bekir mushafını Kureyş lehçesi üzere çoğaltmak üzere oluşturduğu dört kişilik heyete İbnü'z-Zübeyr'i de (diğer kişiler; Zeyd b. Sâbit, Sa'îd b. el-Âs, Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm) dahil etmiştir.¹⁶

⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 9/60.

¹⁰ Ali b. Hüseyin Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, thk. Kemal Hasen Mer'î (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asrî, 1425/2005), 2/244.

¹¹ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân* (Beyrut: Dârun ve Mektebetü'l-Hilâl, 1408/1987), 211.

¹² Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, thk. Süheyl Zükkâr – Riyâd ez-Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 7/141.

¹³ Zübeyrî, *Nesebü Kureys*, 237–239; Halife b. Hayyât, *Târîh*, 159–160; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn* (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1423/2002), 1/319; Ebü'l-Kâsım İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve aḥbâruhâ*, thk. Muhammed el-Huceyrî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996/1416), 202; Belâzürî, *Fütûh*, 223–224; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 9/60; Şafedî, *el-Vâfi*, 17/91; Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1418/1997), 10/226; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber ve divânü'l-mübtade' ve'l-ḥaber fî târîhi'l-Arab ve'l-Berber ve men 'âşarahüm min zevi's-şe'ni'l-ekber*, thk. Halîl Şehhâde (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1987), 6/141.

¹⁴ Belâzürî, *Fütûh*, 326; Taberî, *Târîh*, 4/269; Sehmî, *Târîhu Cürcân*, thk. Muhammed Abdülmuîd Han (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987/1407), 46, 48; Ebû Nu'aym el-İşfahânî, *Târîhu İşbahân*, thk. Seyyid Kisrevî Hasan (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmî, 1410/1990), 1/72.

¹⁵ Halife b. Hayyât, *Târîh*, 164.

¹⁶ Buḥârî, *eş-Şaḥîḥ*, 6/183; İbn Şebbe, *Kitâbü Târîhi'l-Medîneti'l-Münevvere*, thk. Fehim Muhammed Şeltût (Cidde, 1399/1979), 3/991; Belâzürî, *Ensâb*, 10/176; Ebû Bekir Beyhaḳî,

Kaynaklarda âbid, zahit, müçtehit, yiğit, fasih, hatip, çok oruç tutan ve gece namazı kılan; dindarlığı ile maruf birisi olarak geçmektedir.¹⁷ Ancak bazı müellifler, onda hilafete uygun olmayan bazı özellikler olduğunu kaydeder ve bunları; cimrilik, az infakta bulunma, kötü huylu olma, kıskanç olma ve çokça muhalefet etme olarak sıralar.¹⁸

Hiz. Osman'ın katli ile neticelenen süreçte onu korumaya çalışanlar arasında yer almıştır.¹⁹ Mekke'de irat ettiği bir hutbede, Halife Osman'ın evinin korunması noktasında kendisine vekalet verdiğini, (Halife izin vermemişse de) asilerle bizzat savaştığını, bu uğurda pek çok yara aldığını ve bunun en hayırlı ameli olmasını umduğunu söylemiştir. Hiz. Osman ona, kuşatma süresince (Yevmü'd-Dâr) ev halkına namaz kıldırmasını emretmiş; o da evin avlusunda onlara namaz kıldırmıştır.²⁰ Kuşatma halindeki Hiz. Osman'a asilerle savaşmasını, zira Allah'ın bunu kendisine helal kıldığını söylemiş fakat Halife, bu tavsiyeyi kabul etmemiştir. Bununla birlikte Halife, evinin korunması hususunda kendisini görevlendirmiştir. "Kim bana itaat üzere ise İbnü'z-Zübeyr'e itaat etsin!"²¹ diyerek bir nevi onu taltif etmiştir. Rivayete göre o gün Hiz. Osman'ın evinde (onu korumak üzere) Abdullah b. Ömer, Hasan b. Ali ve Abdullah b. ez-Zübeyr de aralarında yer aldığı yedi yüz kişi bulunmaktaydı. Halife engellemese, bu kişiler Allah'ın izniyle isyancıları döverek Medine'nin her tarafından çıkarma kudretine sahipti.²²

Hiz. Osman "Size kesin olarak emrediyorum! Geri dönün, silahlarınızı bırakın ve evlerinize çekilin." demesine rağmen İbnü'z-Zübeyr ve Mervân "Biz de kendimize kesin söz veriyoruz ki buradan asla ayrılmayacağız." cevabını vermişlerdir. Diğerleri ise Halife'nin huzurundan ayrılmışlardır.²³

Hiz. Osman'ın katlinden sonra defninde bulunma cesareti gösteren az sayıdaki kişi arasında o da yer alır.²⁴ Yine Halife'nin katli sonrası (ona olan sevgi ve tazimi sebebiyle)

Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli şâhibi's-serî'a (Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-İlmî, 1408/1987), 7/150; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/482; Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. İbrahim Atfîş Ahmed el-Berdunî (Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısırî, 1384/1964), 1/52; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avâd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980), 17/43; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1413/1993), 3/476; Bedreddin Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Beyrut: Dâru İhyâ el-Kütübü'l-'Arabî, 1376/1957), 1/236; Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısırî, 1394/1974), 1/208.

¹⁷ Mağdisî, *el-Bed'*, 6/13; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 3/633; İbn 'Abdilberr en-Nemerî, *el-İstî'âb*, 3/906; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 9/60.

¹⁸ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 225; Belâzürî, *Ensâb*, 6/348; İbn 'Abdilberr en-Nemerî, *el-İstî'âb*, 3/906; Zehebî, *Siyer*, 3/375; Şafedî, *el-Vâfi*, 17/93.

¹⁹ Mes'ûdî, *Mürûc*, 2/270.

²⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/475; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 9/60.

²¹ Halife b. Hayyât, *Târîh*, 173; Belâzürî, *Ensâb*, 5/564; İbn 'Asâkir, *Târîh*, 39/394-395; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/453.

²² İbn 'Asâkir, *Târîh*, 39/391; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/453.

²³ Halife b. Hayyât, *Târîh*, 174; İbn 'Asâkir, *Târîh*, 39/391; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/453.

²⁴ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 9/60.

divanlardan (askerî kayıtların yapıldığı ve maaş alanların isimlerinin yer aldığı defterlerden) ismini sildirdiği bilinmektedir.²⁵

Hız. Osman'a olan bağıllığı onu, Cemel Vakasında (36/656) Hız. Ali aleyhine tavır sergilemeye itmiştir. Nitekim o, Cemel ordusunun piyade birliği komutanı olarak bu savaşta aktif olarak yer almış, Muhammed b. Talha ile birlikte namazları dönüşümlü olarak kıldırmıştır.²⁶

Cemel sonrası Dimaşk'a gelmiş ve Muâviye döneminde, Süfyân b. 'Avf'ın komutanı olduğu ve bünyesinde Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Amr ve Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin de yer aldığı orduyla Kostantiniye gazvesine katılmıştır (49/669).²⁷ Muâviye'nin kendisine hürmet gösterdiği kaydedilmektedir.²⁸ Fakat Muâviye, oğlu Yezîd adına beyat almaya kalkışınca, dönemin önde gelen isimlerinden Hız. Hüseyin, Abdullah b. Ömer ve Abdurrahman b. Ebî Bekir'le birlikte ona muhalefet etmiş,²⁹ Yezîd'i veliaht olarak bırakmasının hatalı bir karar olduğunu Muâviye'ye doğrudan söylemiştir.³⁰ Muâviye ölmeden önce Yezîd'e, muhalif isimler arasında en çok İbnü'z-Zübeyr'den çekinmesini, fırsat bulması halinde ise ona aman vermemesini vasiyet etmiştir.³¹

Muâviye ölüp oğlu (I.) Yezîd hilafet makamına geçtiğinde (60/680) Medine Valisi Velîd b. Utbe b. Ebî Süfyân'a yazarak Hız. Hüseyin ve Abdullah b. ez-Zübeyr'den beyat almasını istemiştir. Fakat onlar, I. Yezîd'e beyat etmeyi uygun görmemiş ve gizlice Mekke'ye gitmişlerdir. Hız. Hüseyin, I. Yezîd'e başkaldırıp Kûfelilerin çağırısı üzerine yola koyulmuşsa da Kerbelâ mevkiinde aralarında aile fertlerinin de bulunduğu kişilerle birlikte katledilmiştir. Abdullah b. Zübeyr ise Mekke'de kalıp Kabe'ye sığınmıştır. O, halkı şûraya davet etmiş, Yezîd'e lanet edip onu günahkâr, kibirli ve sarhoş birisi olarak nitelemiştir. "Allah, Muâviye'nin Yezîd'i halef tayin etmesine razı olmaz. Bu, bütün

²⁵ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 3/632.

²⁶ 'Abdürrezzâk es-Şan'ânî, *el-Muşannef*, thk. Habîburrahmân el-Azamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403/1982), 153; Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 184; Ya'kûbî, *Târîh*, 2/79; Mes'ûdî, *Mürûc*, 2/280, 286; İbn 'Abdiberr en-Nemerî, *el-İstî'âb*, 3/906; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 9/60; Zehebî, *Siyer*, 3/364.

²⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 9/60; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 20/268; Zehebî, *Siyer*, 3/364; Şafedî, *el-Vâfi*, 17/91.

²⁸ Bu hususta bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 477.

²⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/27; Ebû Hanîfe Dîneverî, *Ahbâru't-tivâl*, thk. Abdülmün'im 'Âmir (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabî, 1380/1960), 226; Taberî, *Târîh*, 5/322; İbn 'Abdirabbih, *el-İkdü'l-ferîd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmî, 1404/1983), 5/119-120; İbn 'Asâkir, *Târîh*, 59/120; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-ümem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ – Mustafa Abdülkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmî, 1412/1992), 5/320; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 3/120; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 20/352; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 11/307; İbn Haldûn, *el-İber*, 3/23.

³⁰ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 213–216; Zehebî, *Siyer*, 4/151-154.

³¹ Taberî, *Târîh*, 5/323; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 3/120; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 20/366; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 20/366; İbn Haldûn, *el-İber*, 3/24.

Müslümanların işidir.” sözleri üzerine Mekke halkı çağrısına icabet etmiş ve ona yönelmiştir.³²

I. Yezîd’e beyatı hususundaki bir diğer rivayete göre Abdullah, Mekke’ye geldiğinde Mekke valisi Yahya b. Hakîm el-Cümahî yanına giderek I. Yezîd adına kendisinden beyat almış, fakat I. Yezîd bunu yeterli görmeyerek onun boynuna bukağı vurulup huzuruna (Dımaşk’a) gönderilmesini emretmiştir. Çevresindekiler, İbnü’z-Zübeyr’in buna asla razı olmayacağını ve hadisenin büyüyeceğini belirtmişse de o, bu tavsiyelere kulak asmamıştır. Gönderdiği heyet, hafif ve gümüşten mamul bir bukağı takarak onu Dımaşk’a götürmeyi teklif etmişse de İbnü’z-Zübeyr -kendisinden beklendiği üzere- bunu reddetmiştir. Mervân b. el-Hakem’in arabuluculuk çabaları da yeterli olmayınca İbnü’z-Zübeyr Beyt-i Haram’a sığınmış, “اللَّهُمَّ إِنِّي عَائِدُ بِبَيْتِكَ الْحَرَامِ / Allah’ım ben senin Kabe’ne sığınyorum.” demiş, bu sebeple de o günden itibaren kendisine “العَائِدُ / el-‘Âiz (Sığınan)”³³ denilmiştir. Mekke’de münzevi bir hayat sürmesine rağmen; I. Yezîd, Medine Valisi Amr b. Sa’îd’e onun üzerine asker sevk etmesini emretmiştir. Vali Amr da İbnü’z-Zübeyr’in üzerine ona düşmanlığı ile bilinen kardeşi Amr’ı göndermiştir. İbnü’z-Zübeyr, kardeşi Amr’ın arkasında namaz kılmış, I. Yezîd’e itaat arz ettiğini söylemiş fakat boynuna bukağı vurulup Şam’a götürülmesini doğru bulmadığını beyan etmiştir. Amr, bu konuda ısrarcı olunca savaş kaçınılmaz olmuş, neticede Amr yenilmiş, sorgulanmış ve bir süre sonra da zindanda ölmüştür.³⁴

Dineverî (öl. 282/895) süreci şöyle anlatmaktadır: “İbnü’z-Zübeyr Mekke’ye geldi. Hüseyin b. Ali Kûfe’ye doğru yola koyulurken o: ‘Muhakkak ki ben itaat üzereyim fakat hiç kimseye beyat etmiyorum, Kabe’ye sığınyorum.’ dedi. I. Yezîd, beyatını alması için on kişilik bir heyeti kendisine gönderdi. Şayet beyat etmezse, boynuna bukağı vurup huzuruna getirmelerini onlara emretti. İbnü’z-Zübeyr, teklifi ve dayatmayı kabul etmediğini söyleyince I. Yezîd bu kez aralarında Nu’mân b. Beşîr’in de bulunduğu başka bir heyet gönderdi. Fakat o, yine beyata yanaşmadı. Heyet Şam’a döndüğünde İbnü’z-Zübeyr Hicaz ve Tihâme halkını itaate davet etti, onlar da kendisine beyat ettiler. Emriyle, I. Yezîd’in Mekke ve Medine’deki âmir ve memurları görevlerinden alındı. Mervân b. el-Hakem ise bütün ailesiyle Medine’yi terk ederek Şam’a gitti. Durumu haber alan I. Yezîd,

³² Zübeyrî, *Nesebü Kureys*, 239; Hâlife b. Hayyât, *Târîh*, 251–255; Belâzürî, *Ensâb*, 5/308; Dîneverî, *Aḥbâru’l-ṭivâl*, 262–265; Ya’kübî, *Târîh*, 2/154; Ṭaberî, *Târîh*, 5/338; Mes’ûdî, *Mürûc*, 3/52, 63; Maḳdisî, *el-Bed’*, 6/13; Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek*, 3/634.

³³ İbnü’z-Zübeyr’e verilen bu lakabın geçtiği diğer yerler için bk. Belâzürî, *Ensâb*, 5/402, 427; 7/123; Ṭaberî, *Târîh*, 5/494; İbn ‘Abdirabbih, *İkdü’l-ferîd*, 5/161; Mes’ûdî, *Mürûc*, 3/64–65, 68; İbn ‘Asâkir, *Târîh*, 28/208; Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1416/1995), 4/66; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb*, 5/197; 20/496; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12/215; İbn Hacer el-Asḳalânî, *el-İşâbe fî temyizi’s-şahâbe*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru’l-Cil, 1412/1992), 4/94.

³⁴ İbn Sa’d, *Ṭabaḳât*, 6/478–481; Hâlife b. Hayyât, *Târîh*, 251–252; Ebü’l-Velîd Ezrakî, *Aḥbâru Mekke ve mâ câ’e fihâ mine’l-âsâr*, thk. Rüşdî Sâlih Melhas (Beyrut: Dâru’l-Endelüs, ts.), 1/201–202; Belâzürî, *Ensâb*, 5/307–309; Dîneverî, *Aḥbâru’l-ṭivâl*; Mes’ûdî, *Mürûc*, 3/68; İbn ‘Asâkir, *Târîh*, 46/9–10; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 5/442, 198–200; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 11/470–473.

Müslim b. 'Ukbe el-Mürri komutasındaki bir orduyu beyatlarını bozan Medinelilerin üzerine yolladı.³⁵ Ya'kûbî (öl. 292/905'ten sonra) ise konu hakkında farklı bir rivayete yer vermektedir.³⁶

Müslim el-Mürri, tarihe Harre Vakası olarak geçen hadisede Medine'ye güç kullanarak girmiş, şehri üç gün yağmalamış ve pek çok kişiyi öldürmüştür. Daha sonra yine Yezîd'in emriyle İbnü'z-Zübeyr'i cezalandırmak üzere Mekke'ye yönelmiş; ancak yaşı ve hastalığı sebebiyle yolda ölmüş, ölmeden önce yerine I. Yezîd'in emriyle Husayn b. Numeyr'i atamıştır. Husayn, Harem bölgesine sığınan İbnü'z-Zübeyr ve adamlarına, Kabe'nin yaklaşık yüz metre doğusuna düşen Ebû Kubeys Dağı'na yerleştirdiği mancınıklarla ve ateşli oklarla saldırmaya başlamıştır. Bu sırada Muhtâr es-Sakafî, İbnü'z-Zübeyr'e destek için savaşa dahil olmuştur. Savaş sürüyorken I. Yezîd'in ölüm haberi gelmiş, veliaht II. Muâviye de ardı sıra ölünce (ya da hilafeti istemediğini beyan edince) Emevî ordusu şartlar gereği çekilme kararı almıştır. Kuşatmanın altmış dört gün sürdüğü kaydedilir.³⁷ Abdullah b. ez-Zübeyr, Emevî ordusu bölgeyi terk ettikten sonra insanları itaate davet etmiş, bunun üzerine halk kendisine beyat etmeye başlamıştır. Bundan böyle o, "Emîru'l-Mü'minin" unvanını almıştır (64/683).³⁸ Muṭahhar b. Ṭâhir el-Makdisî (öl. 355/966'dan sonra) İbnü'z-Zübeyr'in, Yezîd b. Muâviye döneminde insanları emirin/halifenin şûrâ ile belirlenmesi fikrine çağırdığını, ancak Yezîd ölünce halkı kendisine beyat etmeye davet ettiğini kaydeder.³⁹

Hicaz Halifesi Abdullah b. ez-Zübeyr, bu muhasaradan başarıyla çıktıktan sonra Hicaz, Yemen, Mısır, Irak, Horasan bölgelerinin ve Şam'ın bir kısmının beyatını aldıysa da⁴⁰ Şam Halifeleri Mervân b. el-Hakem ve Abdülmelik b. Mervân dönemlerinde Emevîler, Muhtâr es-Sakafî ve Hâricîlerle girdiği mücadelelerde önemli güç ve nüfuz kaybı yaşamıştır.⁴¹ Mekke'de dokuz yıl on gün halife vasfıyla hüküm süren İbnü'z-Zübeyr

³⁵ bk. Dîneverî, *Aḥbâru't-tıvâl*, 262–265.

³⁶ Buna göre Abdullah b. ez-Zübeyr, I. Yezid'e beyat etmeyerek Mekke'de kaldı. Kendisine beyat edilmesini istedi ve I. Yezid'in valisini Mekke'den çıkardı. Bunun üzerine I. Yezid, İbn Adah el-Eş'arî'yi ona gönderdi ve kendisine güvenlik içinde olduğunu bildiren bir mektup yazdı. Ancak demir zincirlerle bağlı olarak beyat etmesini şart koştuğunu, sonra da onu serbest bırakacağını bildirdi. O sırada Mervan b. el-Hakem, Medine valisiydi. İbnü'z-Zübeyr, bu teklife yanaşmak istemedi. Hüseyin'in öldürüldüğünü duyunca büyük bir korkuya kapıldı. Bunun üzerine güvendiği kişilerle, I. Yezid'e menfi içerikli manzum bir cevap gönderdi. bk. Ya'kûbî, *Târîḥ*, 2/161.

³⁷ İbn Sa'd, *Ṭabaḳât*, 6/486–487; Zübeyrî, *Nesebü Kureys*, 269; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 351; Belâzürî, *Ensâb*, 5/317, 337–343; Dîneverî, *Aḥbâru't-tıvâl*, 265–267; Ṭaberî, *Târîḥ*, 5/573; Mes'ûdî, *Mürûc*, 3/63, 65; Maḳdisî, *el-Bed'*, 6/14–15; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 3/634; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 8/239.

³⁸ İbn Sa'd, *Ṭabaḳât*, 6/487; Hâlife b. Hayyât, *Târîḥ*, 257; Belâzürî, *Fütûḥ*, 55; İbn 'Abdilberr en-Nemerî, *el-İstî'âb*, 3/906–907; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 11/667. İbn Kuteybe bu tarihi hicri 65 olarak verir. bk. İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 356.

³⁹ bk. Maḳdisî, *el-Bed'*, 6/18.

⁴⁰ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîḥ*, thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981), 3/326; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 9/60; Zehebî, *Siyer*, 3/364; Şafedî, *el-Vâfi*, 17/91; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12/203.

⁴¹ İbn Sa'd, *Ṭabaḳât*, 6/487–499; Ya'kûbî, *Târîḥ*, 2/170–190; Zehebî, *Siyer*, 3/364.

yetmiş üç yaşında iken, Irak Genel Valisi Haccâc b. Yusuf'un gerçekleştirdiği, altı ay on yedi gün süren İkinci Mekke Muhasarası neticesi öldürülmüştür (26 Cumâde'l-Âhir 73/12 Kasım 692).⁴²

İbnü'z-Zübeyr'in ilk muhasaradan başarıyla çıkmasında, Kabe'yi korumak maksadıyla Emevî ordusuyla savaşmak üzere Mekke'ye gelen ve bu vesileyle dolaylı da olsa kendisine yardımı dokunan Hâricîler kritik bir rol oynamışlardır. Araştırmanın bu safhasında hadise derinlemesine ele alınacaktır.

2. Hâricîlerin, Birinci Mekke Muhasarasında (64/683) İbnü'z-Zübeyr'e Karşı Tavırları

Basra ve Yemâme Hâricîleri, Şam halkına (Emevîlere) karşı savaşmak ve Kabe'yi korumak amacıyla, bu sırada Mekke'ye hâkim olan Hz. Osman yanlısı Abdullah b. ez-Zübeyr'e destek için onunla aynı safta yer almışlar, daha sonra belli sebeplerle Mekke'den ayrılmışlardır (64/683). Düşmanın düşmanı ile iş birliği yapma taktiği aslında Hâricîlerin uyguladığı bir yöntemdir. Mesela, Muâviye'nin halife olduğu ilk yıllarda, tekfir ettikleri ve kanlarını döktükleri (Hz. Ali yanlısı) Kûfelileri ona karşı iş birliği yapmaya davet etmişler, bu teklifi geri çevirdiklerinde ise onları kınamışlardır (41/661).⁴³ Buna kıyasla, Birinci Mekke Muhasarasında Hz. Osman taraftarı olan İbnü'z-Zübeyr'le birlikte saf tutmaları onlar açısından bir sorun teşkil etmemektedir.

Anlatıma göre (Irak Genel Valisi) Ubeydullah b. Ziyâd'ın (Hâricî) Ebû Bilal'i öldürmesinden sonra üzerlerindeki baskıyı her geçen gün artırması Basralı Hâricîlerin Mekke'ye geliş nedenidir. Ubeydullah, onları öldürmeye başlayınca çeşitli yerlere dağılmışlar, daha sonra Nâfi' b. el-Ezrak'ın etrafında toplanarak ona; zalim Yezîd'in helak olduğunu, İbnü'z-Zübeyr'in ise Kabe'yi koruduğunu ifade etmişlerdir. Bunun üzerine Nâfi' kendilerine şunları söylemiştir:

“Allah size Kitâb'ı indirdi, cihadı farz kıldı ve açık delillerle size hüccet getirdi. Aranızdaki zalimler ise size karşı kılıçlarını çektiler. Haydi, Mekke'de ayaklanan bu kişiye (İbnü'z-Zübeyr'e) gidelim. Eğer bizim görüşümüzde ise onunla birlikte düşmanına karşı savaşırız. Değilse, gücümüz nispetinde Kabe'yi müdafaa eder, sonra da nasıl bir yol

⁴² İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/481, 499-503; Hâlife b. Hayyât, *Târîh*, 269; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 356; Belâzürî, *Fütûh*, 55; Mes'ûdî, *Mürûc*, 3/74, 80; Mağdisî, *el-Bed'*, 6/28; Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek*, 3/634, 639; İbn 'Abdilberr en-Nemerî, *el-İstî'âb*, 3/907.

⁴³ Fevra b. Nevfel komutasındaki Hâricîler Kûfe'ye saldırdıklarında Muâviye onlara karşı Şamlı bir süvari birliği gönderdiyse de Şamlılar bozguna uğradılar. Bunun üzerine Muaviye, Kûfelilere: “Vallahi, siz yıkıcı faaliyetlerinize son vermedikçe hiçbir şekilde güvenliğe olmayacaksınız!” dedi. Bunun üzerine Kûfeliler, Hâricîlere karşı savaşmak üzere yola çıktılar. Hâricîler ise onlara: “Yazıklar olsun size! Bizden ne istiyorsunuz? Muâviye, bizim de sizin de düşmanınız değil mi? Bırakın biz onunla savaşalım. Eğer biz galip gelirsek düşmanınızı sizden uzaklaştırmış oluruz. Eğer yenilirsek siz de bize karşı savaşma zahmetinden kurtulmuş olursunuz!” dediler. Fakat Kûfeliler: “Hayır, vallahi. Sizinle savaşmadan olmaz!” dediler. Savaş neticesi Hâricîler mağlup oldular ve bölgeden sürüldüler. bk. Taberî, *Târîh*, 5/166; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/9-10; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 11/148-149.

izleyeceğimize bakarız.” O sırada Şam (Emevî) ordusu İbnü'z-Zübeyr'e doğru ilerlemekteydi. Hâricîler yola koyuldular ve nihayet Mekke'ye vardılar. İbnü'z-Zübeyr onların gelişine sevindi ve hiçbir sorgulamada bulunmadan kendileriyle aynı görüşte olduğunu söyledi. Bunun üzerine Hâricîler, Yezîd b. Muâviye ölünceye ve Şamlılar geri çekilinceye kadar onunla birlikte Emevî ordusuna karşı savaştılar. I. Yezîd ölüp Emevî ordusu komutanı Husayn b. Nümeyr Şam'a dönünce İbnü'z-Zübeyr, halife sıfatıyla beyat almaya başladı. Bunun üzerine kendisine destek için Mekke'ye gelen Hâricîler istişare için bir araya gelerek:

“Dün yaptığınız şey doğru değildi. Görüşü belki de sizinle aynı olmayan bir adamla birlikte savaştınız. O ve babası geçmişte size karşı savaşmış ve 'Ah Osman'ın intikamı!' diye haykırıyordu. Şimdi ona gidin ve Osman hakkında sorun. Eğer ondan uzak durur ise sizin dostunuzdur, aksi takdirde düşmanınızdır.” dediler. Böylece İbnü'z-Zübeyr'in yanına gelerek Hz. Osman hakkındaki görüşünü sordular. O, etrafındaki arkadaşlarının az olduğunu görünce onlara:

“Bana, namaz kılmayı arzu ettiğim bir zamanda geldiniz. Şimdi gidin, akşama doğru size haber veririm.” dedi. Hâricîler de oradan ayrıldı. İbnü'z-Zübeyr, arkadaşlarına haber göndererek (belirlenen vakitte) onları silahlı bir şekilde etrafında topladı. Hâricîler geldiklerinde İbnü'z-Zübeyr'in taraftarları etrafında ve başucunda toplanmıştı, ellerinde ise sırkalar vardı. İbn el-Ezrak arkadaşlarına:

“Vallahi (o) şerrinizden korktu ve size muhalefet etmeye karar verdi; bu yüzden de size karşı hazırlık yaptı.” dedi. Ardından Nâfî' b. el-Ezrak ve Ubeyde b. Hilâl ona yaklaştı. Ubeyde, Nâfî'in talimatıyla Allah'a hamd ettikten sonra şunları söyledi:

“Doğrusu Allah, Muhammed'i kendisine ibadete ve dini sadece zatına has kılmaya davet etmesi için gönderdi. O, insanları buna çağırırdı. Müslümanlar da bu davete icabet ettiler. Allah, ruhunu alıncaya kadar insanlar arasında Allah'ın Kitâb'ı ile amel etti. Sonra insanlar Ebû Bekir'i halife seçtiler. Ebû Bekir de Ömer'i halife seçti. Her ikisi de Allah'ın Kitâb'ı ve Peygamberinin sünnetiyle amel etti. Sonra insanlar Osman'ı halife seçti. O ise bazılarına karşılıksız olarak araziler verdi, akrabalarını başkalarına üstün tuttu, gençleri vali olarak atadı, kamçıyı kaldırdı, kırbacı indirdi (insanları dövdü), Kitâb'ı parçaladı ve zulmü reddedeni dövdü, Rasulullah'ın sürgün ettiği kişiyi barındırdı, sâbikûndan fazilet sahibi olanları dövdü ve onları (bazı haklardan) mahrum bıraktı. Allah'ın onlara (gerçek hak sahiplerine) ihsan ettiği feyi alıp Kureys'in fasıkları ve Arapların arsızları arasında paylaştırdı. Bu sebeple bir grup üzerine yürüdü ve onu öldürdü. İşte bizler, onların dostlarıyız. İbn Affân ve onun dostlarından ise uzağız. Peki sen bu hususta ne diyorsun ey İbnü'z-Zübeyr?” Bunun üzerine o şunları söyledi:

“Rasulullah hakkında söylediklerini anladım, O, senin anlattığından da fazlasıdır, tasvirinden çok daha üstündür. Ebû Bekir ve Ömer hakkında söylediklerini de anladım. Doğruyu söyledin, isabet ettin. Osman hakkında söylediklerini de anladım. Bugün yeryüzünde, Allah'ın yarattıkları arasında Osman b. Affân'ı ve durumunu benden daha iyi bilen bir kimse olduğunu bilmiyorum. Halk ona öfkelenildiği ve özür dilemesini istediğinde

kendisiyle birlikteydim. O, hiçbir şeyi eksik bırakmadan onları razı etmeye (taleplerini yerine getirmeye) çalıştı. Sonra onlar, Osman'ın yazdığını ve muhtevasında öldürülmeleri için emir verdiğini iddia ettikleri bir mektupla geri döndüler. O ise kendilerine: 'Bunu ben yazmadım. İsterseniz delilinizi getirin, deliliniz yoksa size yemin ederim (ki bunu yapmadım).' dedi. Vallahi ne bir delil öne sürdüler ne de ona yemin ettirdiler. Ardından da üzerine atılıp onu öldürdüler. Ona yönelttiğin kınamaları işittim fakat durum öyle değil! Aksine o, her türlü iyiliğe layıktır. Sizi ve yanımda bulunan herkesi şahit tutarım ki ben İbn Affân'ın dostuyum, düşmanlarının da düşmanıyım. Allah sizden beri olsun!"⁴⁴ Bunun üzerine Hâricîler dağıldılar. Nâfi' b. Ezrak el-Hanzalî, Abdullah b. es-Saffâr es-Sa'dî, Abdullah b. İbâd, Hanzala b. Beyhes, Salî b. Yerbûoğullarından Mâhûz'un oğulları Abdullah, Ubeydullah ve ez-Zübeyr -ki bunlar Temîm kabilesi mensubuydu- Basra'ya geldi. Bekir b. Vâiloğullarından Ebû Tâlût, Ebû Fudeyk Abdullah b. Sevr b. Kays b. Sa'lebe ve Yeşkurlu Atiyye b. Esved ise Yemâme'ye gitti. Daha sonra bunlar Ebû Tâlût'u terk ederek, Hanîfeli Necde b. Âmir'in çevresinde toplanmak üzere görüş birliğine vardılar.⁴⁵

Halîfe b. Hayyât hadiseyi kısa bir şekilde aktarmaktadır. Buna göre I. Yezîd öldüğünde İbnü'z-Zübeyr'in bazı arkadaşları kendisinden ayrılmıştır. Hâricîler bu sırada "Ona, Osman hakkında bir şey sormayacak mıyız? Onun hakkındaki görüşü nedir?" dediler. Yanına gelerek kendisine bunu sordular. İbnü'z-Zübeyr çevresinde az sayıda taraftarı olduğunu görünce onlara akşama fikir beyan edeceğini söyledi. Hâricîler belirlenen vakitte gelip mezkûr soruyu yönelttiklerinde onlara "Hayatta iken de öldükten sonra da Osman'ın dostuyum." dedi. Bunun üzerine Hâricîler "Allah da senden beri olsun!" şeklinde sözlü tepki göstererek Mekke'den ayrıldılar. (Liderlerinden) Necde, Yemâme'de, Nâfi' ise Basra'da isyan çıkardı. Böylelikle Hâricîler bölünmüş, birbirinden ayrılmış oldular.⁴⁶

Belâzürî, yardıma gelen Basra Hâricîleri ile ilgili benzer bir rivayete yer vermektedir. Buna göre Harre Vakası'ndan kurtulan Medineliler, Mekke'ye doğru yola koyuldular. Yolda kendilerine, Basra'dan İsa el-Hattî ve Umeyr b. Zabîa er-Rakkâşî adlı kişiler, on altı kişilik bir Hâricî kafilesiyle birlikte katıldı. Bunlar Mekke'ye gelerek İbnü'z-Zübeyr'le beraber hareket ettiler. İçlerinden bazıları ona beyat etmeleri gerektiğini söylerken, diğerleri bunun doğru olmadığını belirtti; fakat neticede onunla birlikte Şâm ehline karşı savaştılar. I. Yezîd'in ölüm haberi üzerine kuşatma kaldırılınca bunların bir kısmı Basra'ya döndü. Mekke'de kalan grup ise İbnü'z-Zübeyr'e, Hz. Osman ve Hz. Ali hakkındaki görüşünü sordu. O, Hz. Osman hakkında müspet şeyler söyleyince Mekke'yi

⁴⁴ Taberî, *Târîh*, 5/564-566; İbn 'Abdirabbih, *İkdü'l-ferîd*, 2/235-237; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/254-255; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 8/274-275; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 20/521-522; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 11/667; İbn Haldûn, *el-İber*, 3/181-182; Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm, 1431/2002), 7/351-352.

⁴⁵ Taberî, *Târîh*, 5/566; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/255; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 11/667-668.

⁴⁶ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 253.

terk ederek Basra'ya gittiler. Fakat daha sonra bunlar kendi aralarında ayrılığa düştüler (64/683).⁴⁷

İbn 'Abdirabbih (ö. 328/940), Hâricîlerin İbnü'z-Zübeyr'e gitmeden önce aralarında gerçekleştirdikleri istişareyi daha ayrıntılı aktarmıştır. Buna göre Hâricîler kendi aralarında müzakere edip şöyle dediler: "Bu adama gidelim ve ne düşündüğünü görelim. Eğer Ebû Bekir ve Ömer'i öne çıkarır, Osman ve Ali'den beri olduğunu söyler, babasını (Zübeyr'i) ve Talha'yı tekfir ederse ona beyat ederiz. Aksi takdirde onun ne düşündüğü ortaya çıkar ve biz de bize faydası olan şeylerle meşgul oluruz."⁴⁸

Necde b. 'Âmir el-Haneî liderliğindeki bir grup Hâricî de Yemâme'den 64/683 yılı Muharrem ayının sonuna doğru, Kabe'yi Şam ehlinden (Emevîlerden) korumak maksadıyla Mekke'ye gelmiştir.⁴⁹ Ayrıntıya girmek gerekirse; Şamlıların, beyatlarını bozan Medinelilerle savaşmak üzere yola çıktığı haberi Yemâme halkına ulaşınca, Şerât'tan Recâ en-Nemrî isimli kişi kavmine şöyle demiştir: "Şamlılar Medine'ye doğru yola çıkmışlar. Şüphesiz ki, Medinelilere galip gelirlerse Mekke'ye de gideceklerdir. Haydi yola koyulalım ve Mekke'yi koruyalım. Eğer gelirlerse Allah'ın Harem'ini ve Kabe'sini onlara karşı savunuruz." Bu çağrıya, aralarında Necde b. 'Âmir'in de bulunduğu seksen kişi olumlu cevap vermiştir.⁵⁰

Belâzürî, Birinci Mekke Muhasarasında İbnü'z-Zübeyr'le birlikte hareket eden Hâricî liderlerin niyetlerini şu sözlerle açıklamaktadır. "(İrâkeyn Valisi) Ubeydullah b. Ziyâd'ın zindanında (Basralı) şu kişiler bulunuyordu: Nâfi' b. el-Ezrak el-Haneî, Neccâde b. Âmir el-Haneî, Abdullah b. İbâz, Ubeyde b. Hilâl el-Unezî, Amr el-Kınâ b. Umeyre. Bu kişiler Kabe için öfkelenmiş ve İbnü'z-Zübeyr'le birlikte savaşmışlardır. Ancak bunu, İbnü'z-Zübeyr'i desteklemek için değil, Şam halkına karşı cihat ettiklerini düşünerek yapmışlardır."⁵¹

Konuyla alakalı rivayetlere istinaden, Nâfi' b. el-Ezrak, İsa el-Hattî ve Umeyr b. Dubay'a er-Rakkâşî riyasetindeki Hâricîlerin Basra'dan, Necde b. 'Âmir el-Haneî riyasetindeki Hâricîlerin ise Yemâme'den hareketle, Kabe'yi Şam halkına (Emevîlere) karşı korumak, bunu başardıktan sonra İbnü'z-Zübeyr'in Hz. Osman hakkındaki görüşlerini bizzat ağzından dinlemek, kendileri gibi düşünüyorsa verdikleri desteği sürdürmek; değilse, Kabe'yi ondan ve kendileri gibi düşünmeyen herkesten -güçleri nispetinde- korumak için Mekke'ye geldikleri sonucuna varılabilir. Arka planda, Hâricîlerin bu vesileyle Mekke'yi ele geçirerek, İslâm'ın doğduğu bu önemli şehri hareketleri için önemli bir merkez edinmeyi amaçladıkları da varsayılabilir. Zira İbnü'z-

⁴⁷ Belâzürî, *Ensâb*, 5/395.

⁴⁸ İbn 'Abdirabbih, *İkdü'l-ferîd*, 2/235.

⁴⁹ Belâzürî, *Ensâb*, 5/338; Taberî, *Târîh*, 5/497; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkibü'l-himem*, thk. Ebü'l-Kâsım İmâmî (Tahran: Dâru Surûş, 1379/1959), 2/90; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/221; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 8/191; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 20/496-497; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5/33.

⁵⁰ Belâzürî, *Ensâb*, 5/394.

⁵¹ Belâzürî, *Ensâb*, 5/401.

Zübeyr'in Hz. Osman hakkındaki çizgisini ve görüşlerini bildikleri rivayetlerden anlaşılmaktadır. Bu sebeple onun zorda kalmasını fırsat bilerek önce Emevîleri daha sonra da İbnü'z-Zübeyr'i saf dışı bırakmayı ve böylelikle Mekke'ye hâkim olmayı hedeflediklerini söylemek yanlış olmayacaktır.

Basralı Hâricîler, öldürülen arkadaşlarının intikamını Emevîlerden almak ve inandıkları değerleri hayata geçirebilmek için nasıl ki Hz. Osman yanısı olduğu herkes tarafından bilinen İbnü'z-Zübeyr ile geçici bir ittifaka gitmişlerse Abdullah b. ez-Zübeyr de şartlar gereği aynı şekilde davranmak zorunda kalmıştır. Şamlılar karşısında tutunamayacağını bildiği için Kabe'ye sığınması, yardıma gelen Muhtâr es-Sakaffî'yi sergilediği cesaret ve kahramanlık sebebiyle övmesi, Habeş Necaşî'sinin Kabe'yi korumak ve kendisine yardım etmek amacıyla gönderdiği askerî birliği Mekke'ye kabul etmesi⁵² onun siyasi ve askerî açıdan zayıf bir durumda olduğunu açıkça göstermektedir. Şamlılara (Emevîlere) olan nefreti sebebiyle de tekfirci ve kan dökücü Hâricîlerin desteğini meşru gördüğü buna ek olarak ifade edilebilir. Nitekim Husayn b. Numeyr, mancınıkları yerleştirip saldırıyı başlattığında İbnü'z-Zübeyr, başlarında Umeyr b. Dubay'a'nın olduğu yetmiş kadar Hâricîyle birlikte (Şamlılara karşı) harekete geçmiş; kendisine "Bu haydutlarla birlikte mi savaşa giriyorsun?" denildiğinde "Eğer Şamlılara karşı şeytanlar bile bana yardım etseydi, onlarla birlikte savaşırdım."⁵³ cevabını vermiştir.

İbnü'z-Zübeyr'in, Emevîlere hurûc ettiği (başkaldırdığı) yaklaşık ilk üç sene zarfında (61-64/681-683) kullandığı şîârın/sloganın Hâricîleri kendisine yaklaştırdığı varsayılabilir.

İbnü'z-Zübeyr'in, I. Yezîd'in ölümüne kadarki şîârı/söylemi "لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ / (Aramızda) hakem olarak sadece Allah vardır." ibaresi idi.⁵⁴ Husayn b. Numeyr komutasındaki Emevî ordusu I. Yezîd'in ölümü üzerine geri çekilince İbnü'z-Zübeyr (halkı beyata) davet etti. İnsanlar da kendisine halife olarak beyat ettiler. Böylece ona "Emîru'l-Mü'minîn" denildi. Bundan böyle o, "(Aramızda) hakem olarak sadece Allah vardır." sloganı ile 'Âizullâh lakabını kullanmadı. Akabinde Hâricîler kendisinden ayrılarak onu terk ettiler.⁵⁵

Muhammed b. Abbâd isimli kişi, Mekke'de geçen bir anısını şöyle anlatmaktadır: "Kurban Bayramı günü Abdullah b. ez-Zübeyr'in arkasında yürüyordum. Birdenbire Necde el-Harûrî'nin adamlarının silah şakırtısını duydum. '(Aramızda) hakem olarak sadece Allah bulunuyor!' diye bağıryorlardı. Dedem bana, 'Bu ses de nedir?' diye sordu. 'Necde ve adamları.' dedim. Bunun üzerine dedem: 'Onlara dön ve şunu söyle: '(Aramızda) hakem olarak sadece Allah vardır. İsterse Necde'nin burnu sürtülsün

⁵² Belâzürî, *Ensâb*, 5/343.

⁵³ Belâzürî, *Ensâb*, 5/340.

⁵⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/481; İbn 'Asâkir, *Târîh*, 28/209; Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*, 5/442.

⁵⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/487.

(zoruna gitsin)! dedi. Onlara, dedemin bu sözlerini söylediğimde geri döndüler.”⁵⁶

İbn İshâk'ın haber verdiğine göre mezkûr kuşatma esnasında Ebû Kubeys Dağı'nın üzerinden mancınıkla taşlar atılıyor, İbnü'z-Zübeyr ise Hicr içerisinde namaz kılıyordu. Taşlar yanından geçip gidiyordu ama o, sanki eğilmeyen bir ağaç gibiydi. Taşlardan hiçbirisi ona isabet etmiyordu. Namazdan sonra Hicr'in dışına çıkıyor ve savaşıyordu. Savaş parolası “Yâ Mansur, öldür!” idi. Daha önceki savaş parolası ise “(Aramızda) hakem olarak sadece Allah vardır.” idi. En sonunda düşmanları onu kuşattı ve kapıların kontrolünü ele geçirdiler.⁵⁷

Mezkûr rivayetlerden hareketle İbnü'z-Zübeyr'in, Sıffîn Savaşı sonunda Hâricîlerin mottosu haline gelen “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ / Hüküm yalnız Allah'ındır.” ibaresi⁵⁸ ile hemen hemen aynı söyleme sahip olduğu ifade edilebilir. Daha sonra Hâricî olarak isimlendirilecek kimselerin ürettiği bu sloganın kaynaklarda “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” şeklinde de geçtiği tespit edilmiştir. Hâricîler ibareyi, İbnü'z-Zübeyr'in de zikrettiği bu haliyle Sıffîn Savaşı'nın hitamında⁵⁹ ve çeşitli yerlerde⁶⁰ kullanmışlardır. Buradan hareketle Hâricî mezhebinin temel söylemi olan bu ibarenin, İbnü'z-Zübeyr tarafından da belli gayelerle bir dönem kullanıldığı ifade edilebilir. Diğer taraftan Kabe'yi korumayı amaçlayan Hâricîlerin, kendileri ve İbnü'z-Zübeyr tarafından sıklıkla dile getirilen bu söylem ve etrafında şekillenen mefkure sebebiyle ona yakınlık hissetmiş ve yardım için Mekke'ye gelmiş olabilecekleri de ihtimal dahilindedir.

SONUÇ

Prensiplerine aşırı bağlılıklarıyla bilinen Hâricîlerin, Hz. Osman'a yakınlığı ve sadakatiyle ön plana çıkan Abdullah b. ez-Zübeyr'e Emevîlerin ilk Mekke Muhasarası'nda niçin destek verdikleri araştırmaya değer bir konudur. Zira Hâricîler, Hz. Osman'ı ve taraftarlarını tekfir eden aşırı bir fırkadır. Bu hususta, Irâkeyn Valisi Ubeydullah b. Ziyâd'ın baskısından bunalan Basralı Hâricîlerin, I. Yezîd'e karşı Mekke'de ayaklanan İbnü'z-Zübeyr'in yanına giderek; eğer kendi görüşlerinde ise onu desteklemeye, değilse güçleri nispetinde Kabe'yi korumaya, ardından da duruma göre hareket etmeye karar verdikleri bilgisine ulaşılmıştır.

Yemâmeli Hâricîlerin, Medine üzerine yürüyen Şam ordusunun daha sonra Mekke'ye saldıracağını ön görerek, “Allah'ın Haremi ve Kabe'sini” Emevîlere karşı

⁵⁶ Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureys ve aḥbâruhâ (Kitâbü'n-Neseb)*, thk. Mahmud Muhammed Şakir (b.y.: Matbaatü'l-Medenî, 1381/1961), 74.

⁵⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 9/66.

⁵⁸ Belâzürî, *Ensâb*, 2/336; Taberî, *Târîḥ*, 5/55; İbn 'Abdirabbih, *'İkdü'l-ferîd*, 2/232; Maḳdisî, *el-Bed'*, 5/221; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 1/545; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, 5/123; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/672; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 20/151; İbn Haldûn, *el-İber*, 2/637.

⁵⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/30.

⁶⁰ Belâzürî, *Ensâb*, 8/30, 190; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl*, thk. Abdülaziz Muhammed el-Vekîl (Kahire: Müessesetü'l-Halebî, 1387/1968), 1/115-116; İbn 'Asâkir, *Târîḥ*, 42/465; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, 5/130; 'İzzeddîn İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts), 3/174.

korumak niyetiyle Mekke'ye gittikleri belirlenmiştir. Basra ve Yemâme dışında yaşayan Hâricîlerin, hadisede yer alıp almadıkları ise tespit edilememiştir.

Mekke ve Kabe'yi koruma gayesiyle hareket eden Basralı ve Yemâmeli Hâricîlerin, İbnü'z-Zübeyr'in Hz. Osman'a yakınlığını ve müspet kanaatini bildikleri rivayetlerden anlaşılmaktadır. Buna rağmen Emevîlere karşı onun emri ve komutası altında savaşmışlardır. Bunun nedenleri hakkında şunlar söylenebilir:

1. İbnü'z-Zübeyr'in Cemel Savaşı'nda, babası Zübeyr b. el-'Avvâm'la birlikte Hâricîlerin tekfir ettiği Hz. Ali'ye karşı savaşmış olması, Hâricîler nazarında müspet bir kanaat uyandırmış olabilir.

2. İbnü'z-Zübeyr, Emevî Halifesi I. Yezîd karşıtıdır. Ona beyat etmemiş ve onunla mücadeleyle göze almıştır.

3. Irâkeyn Valisi Ubeydullah b. Ziyâd tarafından yakalandıkları yerde katledilen Hâricîler, sığınacakları bir melce aramışlardır ki bu sırada bunun için en uygun kişi İbnü'z-Zübeyr'dir.

4. Emevîlerin, her iki grubun da düşmanı olması, Hâricîler açısından ittifakı mümkün kılmıştır.

5. İbnü'z-Zübeyr, I. Yezîd'in ölümüne kadar insanları halifenin şûrâ ile belirlenmesine davet ediyordu ki bu fikir Hâricîlerin hilafet hususundaki temel yaklaşımıyla örtüşmekteydi.

6. Hâricîler, Kabe'yi savunmayı dinî bir vecibe olarak değerlendirdikleri için Emevî tehlikesi geçinceye kadar İbnü'z-Zübeyr'e silahlı destek vermekte herhangi bir sakınca görmemişlerdir.

7. İbnü'z-Zübeyr'in kullandığı “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” şeklindeki şîârın, Hâricîlerin Sıffîn Savaşı'ndan itibaren kullandıkları “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” sloganıyla örtüşüyor olması onları İbnü'z-Zübeyr'e yaklaştırmış olmalıdır.

8. İbnü'z-Zübeyr, Mekke'ye gelen Basralı Hâricîlere kendilerinden farklı düşünmediğini belirtmiş ve onları rahatsız edecek hiçbir söylemde bulunmamıştır. Bunun, ilişkilere olumlu yansımış olması muhtemeldir.

9. İbnü'z-Zübeyr'in, kuşatma boyunca Hz. Osman hakkında görüş belirtmemesi, Hâricîlerin de bu hususta kendisine herhangi bir soru sormamaları ittifakın sürmesine yardımcı olmuştur.

10. Emevî ordusu çekilene kadarki söylem ve tutumunun, Hâricîlerde, onun düşüncelerinde zamanla bir değişim yaşadığı izlenimi uyandırmış olması muhtemeldir.

Çalışmada, Abdullah b. ez-Zübeyr'in, fiili desteklerini sağlamak için Hâricîleri Mekke'ye şartsız kabul ettiği, kendileriyle aynı görüşte olduğunu ifade ettiği ve onlarla birlikte Emevîlere karşı savaşmakta bir beis görmediği sonucuna varılmıştır. Yine iki tarafın, menfaatleri gereği Hz. Osman hakkındaki görüşlerini karşılıklı olarak tehir ettiği

ortaya konulmuştur.

İbnü'z-Zübeyr muhasaradan önce, Hâricîler gibi halifenin şura ile belirlenmesi fikrini benimsemesine rağmen tehlike sona erince halktan halife vasfıyla beyat almaya başlamıştır. Hâricîler ona beyat edip etmeme hususunu istişare etmişler, akabinde kendisine Hz. Osman hakkındaki görüşünü sormuşlar, İbnü'z-Zübeyr müspet görüş belirtince de ondan ayrılarak Mekke'yi terk etmişlerdir.

Hâricîlerin güçleri yettiği takdirde Mekke'yi ele geçirme niyetinde oldukları ise Mekke'ye gelmeden önceki söylemlerinden anlaşılmaktadır.

Özetle; birbirinden oldukça farklı inanç, söylem ve davranışlara sahip bu iki grup, olağanüstü koşulların zorunluluğu doğrultusunda, kendi çıkarlarına uygun gerekçelerle müşterek düşmanları olan Emevîlere karşı Kabe'nin savunmasına odaklanarak geçici ve yüzeysel bir iş birliği içine girmişlerdir. Tehlike geçtikten sonra ise temel prensip ve düşüncelerine geri dönerek birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmışlardır. İbnü'z-Zübeyr'in valilerinin, bu olay sonrasında Hâricîlerle yaşadığı şiddetli çatışmalar bu savı doğrular mahiyettedir.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk es-Şan'ânî. *el-Muşannef*. thk. Habîburrahmân el-Azamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403/1982.
- Aycan, İrfan. "Emevîler Döneminde Bir İktidar Mücadelesi Örneği: Abdullah b. Zübeyr (622-692)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2000), 99–115.
- Belâzürî. *Ensâbü'l-eşraf*. thk. Süheyl Zükkâr – Riyâd ez-Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1417/1996.
- Belâzürî. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Dârun ve Mektebetü'l-Hilâl, 1408/1987.
- Beyhakî, Ebû Bekir. *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli şâhibi's-şerî'a*. 7 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İlmî, 1408/1987.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-şâhih*. thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır. 9 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Câhiz. *el-Beyân ve't-tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1423/2002.
- Çelik, Yılmaz. "Siyasi Erdem Açısından Bir İktidar Mücadelesi Örneği: Abdullah b. Zübeyr". *Nisar* 6 (2025), 1–25.
- Dadan, Ali. *Hz. Abdullah bin Zübeyr*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2020.
- Dîneverî, Ebû Hanîfe. *Ahbabu't-tivâl*. thk. Abdülmün'im 'Âmir. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabî, 1380/1960.
- Ebû Nu'aym el-İşfahânî. *Târîhu İşbahân*. thk. Seyyid Kisrevî Hasan. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmî, 1410/1990.
- Ecer, A. Vehbi. "Abdullah b. Zübeyr'in Halifeliği ve Kurduğu Devlet". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/10 (1998), 153–162.
- Ezrakî, Ebû'l-Velîd. *Ahbabu Mekke ve mâ câ'e fihâ mine'l-âsâr*. thk. Rüşdî Sâlih Melhas. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Endelüs, ts.

- Fesevî. *el-Ma'rife ve't-târîh*. thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981.
- Gündüz, Mehmet Salih. *Abdullah b. Zübeyr ve İslam Tarihindeki Yeri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2023.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî. *el-Müstedrek 'ale's-şahîhayn*. thk. Mustafâ Abdülkâdir 'Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmî, 1411/1990.
- Halîfe b. Hayyât. *Târîhu Halîfe b. Hayyât*. thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1397/1977.
- İbn 'Abdilberr en-Nemerî. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/1992.
- İbn 'Abdirabbih. *el-İkdü'l-ferîd*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmî, 1404/1983.
- İbn 'Asâkir, Ebü'l-Kâsım. *Târîhu medîneti Dimaşk*. thk. Amr b. Garâme el-Amrî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Abdilhakem, Ebü'l-Kâsım. *Fütûhu Mısr ve aḥbâruhâ*. thk. Muhammed el-Huceyrî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996/1416.
- İbn Hacer el-'Askalânî. *el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/1992.
- İbn Haldûn. *Kitâbü'l-İber ve dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fî târîhi'l-'Arab ve'l-Berber ve men 'âsarâhüm min zevi's-se'ni'l-ekber*. thk. Halîl Şehhâde. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1987.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1418/1997.
- İbn Kuteybe. *el-Ma'ârif*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısırî, 1413/1992.
- İbn Miskeveyh. *Tecâribü'l-ümem ve te'âkibü'l-himem*. thk. Ebü'l-Kâsım İmâmî. Tahran: Dâru Surûş, 1379/1959.
- İbn Sa'd. *Kitâbü't-Ṭabaḳâti'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1421/2001.
- İbn Şebbe. *Kitâbü Târîhi'l-Medîneti'l-Münevvere*. thk. Fehim Muhammed Şeltût. 4 Cilt. Cidde, 1399/1979.
- İbnü'l-Esîr, 'İzzeddîn. *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *el-Muntaẓam fî târîhi'l-ümem ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ – Mustafa Abdülkâdir 'Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmî, 1412/1992.
- İbnü'l-Esîr. *el-Kâmil fî't-târîh*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1417/1997.
- Koçyiğit, Tahsin. *Abdullah b. Zübeyr Mücadelesi ve Kişiliği*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2023.
- Ḳurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li aḥkâmi'l-Kur'ân*. thk. İbrahim Atfîş Ahmed el-Berdunî. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısırî, 1384/1964.
- Maḳdisî, Muṭahhar b. Ṭahir. *el-Bed' ve't-târîh*. 6 Cilt. Port Said: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.
- Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin. *Mürûcû'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*. thk. Kemal Hasen Mer'î. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asrî, 1425/2005.

- Mizzî. *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'î'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avâd. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980.
- Nüveyrî, Ahmed b. Abdilvehhâb. *Nihâyetü'l-ereb fî fûnûni'l-edeb*. thk. Muhammed Cabir Abdu'l-Ân el-Hînî. 33 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâ'ik el-Kavmî, 1423/2002.
- Şafedî. *el-Vâfî bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed Arnavut-Türkî Mustafa. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1420/2000.
- Sehmî. *Târîhu Cürçân*. thk. Muhammed Abdülmûid Han. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987/1407.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî. *Mir'âtü'z-zamân fî târîhi'l-a'yân*. thk. Muhammed Berekât vd. 23 Cilt. Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemî, 1434/2013.
- Süyûtî. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Şur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısırî, 1394/1974.
- Şehristânî. *el-Milel ve'n-nihâl*. thk. Abdülaziz Muhammed el-Vekîl. 3 Cilt. Kahire: Müessesetü'l-Halebî, 1387/1968.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387/1967.
- Ya'kûbî. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. thk. Abdülemîr Mehnâ. 2 Cilt. Beyrut: Şeriketü'l-A'lemî, 1431/2010.
- Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemü'l-büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1416/1995.
- Zehebî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvût. 25 Cilt. Dimaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Zehebî. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1413/1993.
- Zerkeşî, Bedreddin. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Şur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ el-Kütübi'l-Arabî, 1376/1957.
- Ziriklî. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm, 1431/2002.
- Zübeyr b. Bekkâr. *Cemheretü nesebi Kureys ve aḥbâruhâ (Kitâbü'n-Neseb)*. thk. Mahmud Muhammed Şakir. b.y.: Matbaatü'l-Medenî, 1381/1961.
- Zübeyrî. *Nesebü Kureys*. thk. E. Lévi-Provençal. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif.